

УДК 331.5:323.32

О.А. Кролевець, асп.

Кіровоградський національний технічний університет

Розвиток малого підприємництва як фактор зайнятості середнього класу

В статті на прикладі економіки США як економічно найрозвиненішої держави надається характеристика малого бізнесу, розкриваються об'єктивні причини функціонування і розвитку малого підприємництва в ринковій системі. Детально розглядаються специфічні властивості малого підприємництва, що впливають на формування середнього класу та забезпечують зайнятість населення. Значної уваги надано зіставленню статистичних даних США і України відносно малого підприємництва і зайнятості.

малий бізнес, середній клас, зайнятість

На сучасному етапі суспільно-економічних перетворень, що відбуваються в Україні, існує ряд перешкод економічного розвитку малого підприємництва, а також проблем регуляторної політики у формуванні середнього класу.

Розглядаючи ринкову економіку як складну, динамічну систему, в якій функціонує безліч суб'єктів підприємництва, відзначимо, всі підприємства в такій системі можна розділити на дві групи: підприємства великого бізнесу; середні і малі підприємства.

В розвинутих країнах та США до малого бізнесу відносять малі і середні підприємства з чисельністю зайнятих до 500 осіб.

В останні десятиріччя в більшості країн з розвинутою ринковою економікою відбувається надзвичайно швидке зростання кількості малих підприємств, як основи формування середнього класу. Весь час видозмінюючись (малі підприємства швидко з'являються, але можуть і швидко збанкрутіти), система малого бізнесу не тільки не припиняє свого існування, але і постійно розширюється. Так, за період з 1980 по 2005 р. загальна кількість малих підприємств в США зросла з 13 до 26 млн. При цьому з 26 млн. фірм з чисельністю зайнятих до 500 осіб 6 млн. використовують найману працю, близько 20 млн. не використовують, а 16 млн. представлені самозайнятими [1, р. 2]. Середній показник частки малих і середніх фірм в загальній чисельності зайнятих становить 80% [2, р. 497], а за даними Адміністрації малого бізнесу США (SBA) малий бізнес в останнє десятиріччя забезпечував щорічно від 60 до 80% абсолютного приросту нових робочих місць в США [3].

Таким чином, підтримка малого бізнесу - це стратегія формування середнього класу і розвитку економіки в цілому. В прийнятому в США федеральному законі про малий бізнес (1953 р.) прямо проголошується життєво важлива роль малого бізнесу: «Захист і заохочення вільної конкуренції - основа не тільки економічного добробуту, але і безпеки країни. Безпека і добробут не можуть бути забезпечені без стимулювання наявних і потенційних можливостей малого бізнесу. Конгрес вважає, що Уряд повинен в тій мірі, в якій це можливо, надавати підтримку підприємствам малого бізнесу, консультувати, допомагати і захищати їх інтереси з тим, щоб зберегти вільне конкурентне підприємництво...» [1, р. 3]. Результатом такої політики по відношенню до малого бізнесу в США і є щорічний приріст нових підприємств у сфері приватного бізнесу.

В США основним критерієм розвитку малого бізнесу виступає чисельність зайнятих (при цьому виділяються фірми, що використовують і не використовують найману працю, включаючи самозайнятих).

В Україні провідні науковці та політики давно вже виявили закономірності сучасного суспільного прогресивного розвитку, які створюють об'єктивні умови для формування середнього класу та обґрунтували необхідність його формування в Україні. У 2002 р. за розпорядженням Президента України було проведено наукову конференцію «Становлення середнього класу в Україні – важливий чинник побудови демократичної держави і громадянського суспільства», на якій провідні вітчизняні науковці визначили роль середнього класу в суспільстві, нагальну необхідність його створення в Україні та необхідні для цього умови. Так, у своєму виступі Е. Лібанова наголосила, що створення середнього класу, якому буде властивий спосіб життя, притаманний населенню розвинутих країн, і який охоплюватиме найрізноманітніші верстви населення (включаючи соціально уразливі групи) має бути визначений як головний соціальний інтерес України, як стратегічна соціальна мета реформування економіки і суспільства. Якщо головним пріоритетом економічних трансформацій є створення сучасної ринкової економіки, інтегрованої у міжнародну економічну систему, то в соціальній сфері національним пріоритетом такої ж значущості є формування сучасного середнього класу як основної складової реформованого суспільства [4, с. 31].

Разом з тим роль малого бізнесу в пріоритетах конкурентного підприємництва в Україні залишається поки що незмінним ще з часів Радянського Союзу (табл. 1).

Таблиця 1 - Параметри малих підприємств в Україні, осіб

	Чисельність зайнятих, осіб
у промисловості та будівництві	до 200
у інших сферах виробничої діяльності	до 50
у науці і науковому обслуговуванні	до 100
у галузях невиробничої сфери	до 25
у роздрібній торгівлі	до 15

Але все ж таки підприємства малого бізнесу займають помітну роль в економіці України. Так із загальної кількості підприємств малого бізнесу найбільший відсоток (39,7%) складають підприємства оптової і роздрібною торгівлі. Привабливість даної сфери пояснюється, перш за все, відносно швидкою окупністю вкладених коштів, стабільним споживчим попитом у наданні послуг. В промисловості, будівництві і на транспорті нараховується 30,9% малих підприємств. Чисельність працівників малих підприємств України, 2000-2007 рр. наведена в табл. 2 [5].

З даних табл. 2 видно, що на малих підприємствах України спостерігається наступна тенденція: починаючи з 2004 р. відбувається скорочення середньорічної кількості зайнятих працівників на малих підприємствах включаючи неоплачуваних працівників (на 1% в 2007 р. порівняно з 2000 р., тоді як порівняно з 2003 р. на 14,8%), середньорічна кількість найманих працівників на малих підприємствах зменшилась на 2% у 2007 р. порівняно з 2000 р. (порівняно з 2003 р. на 17,7%), частка найманих працівників на малих підприємствах у загальній кількості найманих працівників на підприємствах – суб'єктах підприємництва навпаки зросла у 2007 р. порівняно з 2000 р., але порівняно з 2002-2006 рр. скоротилася. Дана тенденція є негативною на українських підприємств малого бізнесу, оскільки простежується певна нестабільність відносно складу працівників.

Таблиця 2 - Чисельність працівників малих підприємств України, 2000-2007 рр., тис. осіб

Роки	Середньорічна кількість зайнятих ¹ працівників на малих підприємствах, тис.осіб	Середньорічна кількість найманих ² працівників на малих підприємствах, тис.осіб	Частка найманих працівників на малих підприємствах у загальній кількості найманих працівників на підприємствах – суб'єктах підприємництва
2000	1730,4	1709,8	15,1
2001	1818,7	1807,6	17,1
2002	1932,1	1918,5	18,9
2003	2052,2	2034,2	20,9
2004	1978,8	1928,0	20,2
2005	1890,4	1834,2	19,6
2006	1816,6	1746,0	19,0
2007	1748,1	1674,2	18,4

¹ Включаючи штатних, позаштатних та неоплачуваних (власників, засновників підприємства та членів їх сімей) працівників.

² Включаючи штатних та позаштатних працівників.

Становлення і розвиток малого бізнесу в Україні протікає дуже складно, через ряд об'єктивних причин (криміналізації бізнесу і суспільства, недосконалої державної політики відносно малого підприємництва і ряду інших) його динаміка нерівномірна (табл. 3) [5].

Дані, наведені в табл. 3, свідчать, що за сім років кількість малих підприємств в Україні зросла на 48,7%, їх кількість у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення на 59%, але разом з тим простежується зменшення частки малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції, робіт, послуг наполовину.

Таблиця 3 - Основні показники розвитку малих підприємств в Україні у 2000-2007 рр.

Роки	Кількість малих підприємств, одиниць	Приріст чисельності малих підприємств, % (2000 р. – 100%)	Кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	Частка малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції, робіт, послуг
2000	217930	100	44	8,1
2001	233607	107,2	48	7,1
2002	253791	116,5	53	6,7
2003	272741	125,2	57	6,6
2004	283398	130,0	60	5,3
2005	295109	135,4	63	5,5
2006	307398	141,1	66	4,8
2007	324011	148,7	70	4,4

Зростання сектора малого бізнесу, відповідно і приріст нових робочих місць в цій сфері економічної діяльності, що відбуваються останніми роками в економіці розвинутих країн пояснюється наступними причинами.

По-перше, існують такі граничні розміри виробничих форм, при яких витрати зростають швидше за дохід [6, с. 394]. Темпи зростання продуктивності підприємства, досягнувши певного рівня, починають знижуватися. Зникає гнучкість оновлення асортименту, ускладнюється структура управління та ін.

По-друге, існують традиційні сфери діяльності, де малі підприємства користуються безперечними перевагами. Це ті області, де виробництво обумовлено обмеженим, постійним і одноманітним попитом і де виробничі процеси не можна стандартизувати. Наприклад, збільшується попит на послуги, що мають чітко виражений особистий характер, в цьому випадку застосування техніки звичайно має обмежений характер або зовсім відсутній. Організація (велика корпорація) в даному випадку практично не має переваг перед дрібною фірмою. Послуги - сфера діяльності, в якій активно діють малі і середні підприємства. Про це свідчать дані табл. 4 [2, р. 497].

Таблиця 4 - Частка всіх підприємств приватного бізнесу США у сфері послуг в 2004 р., з чисельністю зайнятих (по класах зайнятих)

Показник	Всі підприємства приватного бізнесу	У тому числі з чисельністю зайнятих, осіб			
		до 20	20-99	100-499	500 і більше
Кількість підприємств у всіх галузях, тис.	7388	6360	856	154	18
Кількість підприємств у сфері послуг, тис.	2568	2213	312	39	4
Кількість малих підприємств у сфері послуг з класів зайнятості, %	100	86,3	12	1,5	0,2
Загальна кількість малих підприємств у сфері послуг, %	100		99,8		0,2
Частка підприємств сфери послуг (від загальної кількості підприємств в кожній групі), %	34,8	34,8	36,4	25,3	22,2

З даних в табл. 4, видно, що велику частку сфери послуг в 2004 р. в США склали малі підприємства (до 500 зайнятих) - 99,8% загальної кількості підприємств приватного бізнесу. З них малі підприємства з чисельністю працівників до 100 зайнятих склали 98,3%. Найбільша кількість підприємств у сфері послуг припадала на малі підприємства з чисельністю зайнятих до 20 осіб їх налічувалося понад 86% від загальної кількості підприємств приватного бізнесу в цій сфері суспільного виробництва.

Слід врахувати той факт, що сьогодні швидкими темпами розвивається сучасна міжнародна торгівля послугами, яка використовує інноваційні технології, надаючи все більш істотного впливу як на розвиток національних економік, так і світове господарство в цілому. Загальний обсяг експортованих послуг в світовій торгівлі зріс з 155 млрд. дол. США в 1975 році до 3260 млрд. дол. США в 2007 році, тобто за 32 роки більш ніж в 20 разів (рис. 1) [7].

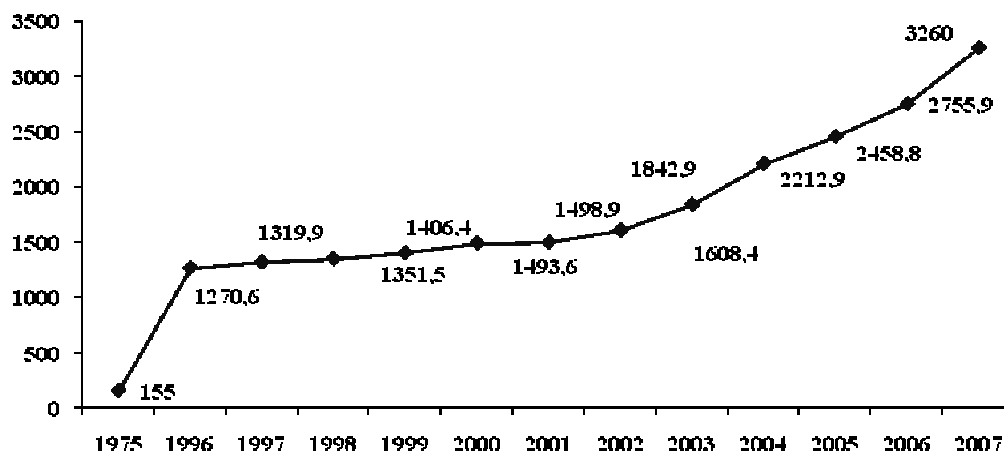

Рисунок 1 - Динаміка світового експорту послуг

Справедливо відмітити, що сфера послуг - не єдина область, в якій традиційно переважають малі підприємства, здатні також успішно функціонувати і в інших галузях економіки - будівництві, сільському господарстві, транспорті і інших (значний інноваційний потенціал малого бізнесу, зайнятість висококваліфікованих кадрів і ряд інших напрямів залишаються за рамками даного дослідження).

По-третє, зростання чисельності малих підприємств і робочих місць, ними створених, відбувається там, де розміри фірми обмежені специфікою сфери діяльності, наприклад, причетністю до мистецтва або ремесла. Малі підприємства – невід’ємна складова сфери мистецтва. Художник, ремісник - незалежні підприємці. Вони охоплюють повністю весь творчий процес.

Проблеми зайнятості, можливість їх вирішення, у тому числі шляхом розвитку малого підприємництва, досить актуальні, оскільки в ринковій економіці проблема зайнятості є досить гострою. Рівень зайнятості значною мірою визначає об’єм сукупного фонду праці, який має в своєму розпорядженні та або інша країна, і відповідно обсяг валового національного продукту, який в змозі виробити національна економіка.

Проблема структурних змін зайнятості привертала увагу багатьох економістів. Так, Дж.М. Кейнс пов’язував рівень цін, масштаби виробництва і чисельність зайнятих. Зайнятість тут виступає як кількість реально відпрацьованого робочого часу. На думку Кейнса «.. загальний рівень цін залежить частково від ... масштабів виробництва в цілому, тобто (приймаючи стан техніки і технології за даний) від об’єму зайнятості» [8, С. 366]. Мале підприємництво, утворюючи конкурентну систему, розвиваючись, здійснює вплив на рівень цін і відповідно до методології, запропонованої Кейнсом, прямо впливає на зайнятість. Малому підприємству властиві особливості, що впливають на зайнятість, які дозволяють створювати нові робочі місця, необхідні для пом’якшення безробіття. Першою такою особливістю малого підприємства є здатність створювати більшу (в порівнянні з великими компаніями) кількість робочих місць при менших витратах капіталу.

Розглядаючи весь суспільний капітал, Маркс відзначав, що процес накопичення капіталу супроводжується безперервною якісною зміною його структури. При незмінному об’ємі капіталу знижується абсолютна і відносна величина витрат на заробітну платню. Проте в деяких сферах капітал зростає на даній технічній основі і пропорційно своєму зростанню привертає додаткову робочу силу [9, С. 636]. До таких сфер відносяться, наприклад, торгівля і сфера послуг, тому в цих сферах велика частка підприємств малого бізнесу. Так, в післявоєнний період значні зміни відбулися у

чисельності зайнятих в галузях, що надають послуги. Загальна кількість зайнятих у сфері послуг в США за шістьдесят років збільшилася більш ніж в 4,5 рази - з 25,3 млн. осіб. (44,4%) в 1947 р. до 113,0 млн. осіб. (83,5%) в 2006 р. Бурхливе зростання сфери послуг є яскравим проявом структурних змін в суспільному розподілі праці.

Другою особливістю малого підприємництва є більш низька технічна, і отже органічна, структура функціонуючого капіталу. Це відбувається в наслідок двох причин: по-перше, зменшується (в порівнянні з великим, корпоративним підприємництвом) сукупний обсяг витраченого капіталу, що використовується, а по-друге, в малому підприємстві (в порівнянні з великим) на одиницю капіталу припадає більше витрат робочої сили у порівнянні з великим, корпоративним підприємництвом.

Третя особливість малого підприємництва полягає в тому, що його розвиток додає ринку праці необхідну гнучкість і тим самим впливає на зайнятість. Концепція гнучкого ринку праці припускає формування різноманітних форм взаємостосунків між державою, підприємцями і працівниками. Застосування принципу гнучкості кінець кінцем спрямовано на раціоналізацію сукупних витрат, пожевлення конкуренції, зростання ефективності виробництва, а також підтримку динамізму всієї ринкової системи. Поза сумнівом, даний аспект актуальний для України, що переживає етап реформування економіки і структурної модифікації ринку праці. Вихід української економіки з кризи сьогодні неможливий без позитивних змін в сфері зайнятості. Здійснити намічену мету можна лише на основі впровадження в сферу трудових відносин принципів гнучкої зайнятості, розвитку малого підприємства, у тому числі і самозайнятості.

Вплив на зайнятість надає і така властивість малого підприємства, як простота створення суб'єкта бізнесу. Для створення і подальшого функціонування малого підприємства потрібні менші витрати капіталу, ніж для великого.

Малий бізнес тісно пов'язаний з розвитком самостійної зайнятості (підприємства без використання найманих працівників, частіше всього індивідуальні або сімейні підприємства). До самозайнятих працівників відносяться ті, хто самостійно організовує свою роботу, володіє засобами виробництва і відповідає за вироблену продукцію. Сфера самозайнятості є, з одного боку, однією з форм зайнятості, а з іншого - засобом існування або отримання додаткового заробітку для багатьох осіб, що мають потребу в роботі. Зростання кількості самозайнятих у всіх галузях в розвинутих країнах можна прослідкувати на прикладі США. Так, за офіційними даними, в 2005 р. чисельність самозайнятих в США становила 15,8 млн. осіб, або 13,9% загальної кількості зайнятих в економіці [1, р. 220]. На жаль, в умовах української економіки самозайнятість є, скоріше, формою виживання для соціально уразливих верств населення (молодь, жінки, особи з доходами нижче за прожитковий мінімум, безробітні, інваліди), спробою адаптації до умов господарювання, що змінюються.

Слід зазначити, що історично жінки займали невелику частку в малому бізнесі США. Але починаючи з 1980-х років їх позиції в цій сфері підприємницької діяльності значно зміцнилися. Так, в 2002 р. майже 6,5 млн. малих підприємств очолювали жінки [2, р. 502]. За даними Адміністрації малого бізнесу США, це стало результатом залучення жінок до створення своїх власних підприємств. Так, між 1980 і 2005 р. жінки зайняли близько 2/3 всіх створених робочих місць [1, р. 119]. Таке зростання економічної активності і призвело до виникнення нових підприємств. Жінки значно збільшили свою частку власності в малому бізнесі, перш за все у сфері послуг, проте є ознаки того, що вони все більше залучаються до галузей з традиційно переважаючою кількістю чоловіків - роздрібну торгівлю і виробництво. На жаль, в українській

статистиці відсутні дані про кількість підприємств малого бізнесу, очолюваних жінками.

Властивість малого підприємництва створювати нові робочі місця для подібної категорії населення, безумовно, досить актуально, оскільки за даними офіційної статистики США, чисельність безробітних жінок в 2005 р. становила 7 млн. осіб - понад 45% загальної чисельності безробітних по країні (табл. 5) [1, р. 274; 11, р. 413].

Таблиця 5 - Динаміка безробіття серед жінок в США (1980-2005 рр.)

Показник	1980 р.	1985 р.	1990 р.	1995 р.	2005 р.
Чисельність безробітних, млн. осіб.	7,6	8,3	7,0	7,4	7,0
Чисельність безробітних жінок, млн. осіб	3,4	3,8	3,1	3,4	3,2
Частка безробітних жінок в загальній чисельності безробітних, %	44,1	45,6	44,6	46,2	45,7

Разом з тим дані табл. 5 свідчать про порівняно стабільну абсолютну чисельність безробітних жінок і її частку серед всього безробітного населення США. За абсолютними показниками безробіття серед жінок за зазначений період (25 років) зросло на 1,6%.

Якщо звернутися до української офіційної статистики, то слід зазначити, що проблема жіночого безробіття в країні сьогодні стоїть достатньо гостро. За даними державного комітету статистики України, майже половина серед тих, що втратили роботу саме жінки. Про це свідчать дані, приведені в табл. 6 [5].

Таблиця 6 - Зміна чисельності безробітних жінок в Україні в 1995-2008 рр.

Роки	Безробітні (за методологією МОП) у віці 15-70 років-всього, тис.осіб	Чисельність безробітних жінок, тис. осіб	Частка безробітних жінок в загальній чисельності безробітних, %
1995	1437,0	631,3	43,9
1996	1997,5	940,3	47,1
1997	2330,1	1113,2	47,8
1998	2937,1	1422,0	48,4
1999	2614,3	1267,8	48,5
2000	2655,8	1298,4	48,9
2001	2455,0	1192,0	48,6
2002	2140,7	1034,2	48,3
2003	2008,0	952,3	47,4
2004	1906,7	905,1	47,5
2005	1600,8	738,3	46,1
2006	1 515,0	710,9	46,9
2007	1 417,6	646,9	45,6
2008	1 425,1	656,2	46,0

Проведений аналіз дозволяє, таким чином, показати деякі особливості функціонування і розвитку малого підприємництва в сучасній ринковій системі, виявити його роль у рішенні проблем зайнятості. Встановлено, що малий бізнес успішний там, де попит на продукцію має часто мінливий характер або персоналізований. До таких сфер відносяться послуги (загальна частка зайнятих на підприємствах малого бізнесу традиційно зростає), мистецтво та ін. Малий бізнес може

активно створювати робочі місця для соціально уразливих категорій населення, сприяє розвитку самостійної зайнятості.

Проте слід зазначити і на неоднозначну дію розвитку малого підприємництва на процеси зайнятості, оскільки, з одного боку, малий бізнес, розширяючись, привертає все більшу кількість незайнятого населення, але разом з тим жорстка конкуренція як усередині системи малого підприємництва, так і між суб'єктами малого і великого бізнесу, призводить до банкрутства частини малих підприємств і втрати робочих місць. Таким чином, виникає необхідність створення відповідних умов для функціонування системи малого бізнесу, при яких зростання зайнятості було б стабільним.

Список літератури

1. Small Business in the American Economy. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 2006.
2. Statistical Abstract of the United States. 2007.
3. Поточний сайт Адміністрації малого бізнесу США// www.sba.gov/advo/research/rs299tot.pdf.
4. Лібанова Е. Середній клас в Україні: сучасні масштаби і проблеми розвитку // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 8. – С. 27-32.
5. Сайт державного комітету статистики України // www.ukrstat.gov.ua
6. Барр Р. Политическая экономия. В 2-х томах. Т. 1. М.: Международные отношения, 1995.
7. Миценко І.М. Цивілізаційні виміри глобалізації. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Україна на шляху соціально-економічних перетворень в умовах глобалізації» Зб. наук. статей. Випуск 8. Кіровоград, КНТУ, 2009. – 493 с.
8. Мальтус Т., Кейнс Д., Ларин Ю. Антология экономической классики. М.: ЭКОНОВ -Ключ, 1993
9. Маркс К, Энгельс Ф. Соч. Т. 23.
10. Economic Report of the President. Washington, 2007.
11. American almanac 1996-1997. Statistical Abstract of the United States. Washington, DC, 1997.

В статті на прикладі економіки США як економічно найрозвинутішого держави характеризується малий бізнес, розкриваються об'єктивні причини функціонування і розвитку малого підприємництва в ринковій системі. Детально розглядаються специфічні властивості малого підприємництва, які впливають на формування середнього класу і забезпечують зайнятість населення. Особливу увагу приділено порівняльній аналізі статистичних даних США і України щодо малого підприємництва і зайнятості.

In the article on the example of economy of the USA as economic the most developed state the description of small business is given, the objective reasons of functioning and development of small enterprise in the market system open up. Specific properties of small enterprise are considered in detail, that affect forming of middle class and provide employment of population. Considerable attention it is given to comparison of statistical given the USA and Ukraine relatively small enterprise and employment.

Одержано 18.03.09